

НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ ПРОТИДІЇ РОЗСЛІДУВАННЮ У СПРАВАХ З ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Розглянуто поняття злочину, передбаченого ст. 149 Кримінального кодексу України, особливості протидії з боку суб'єктів злочину, а також наведено ряд методик, призначених для ефективної нейтралізації такої протидії.

Як відомо, злочинці для отримання доходів прагнуть проникнути насамперед у ті галузі соціального життя, які найменшою мірою захищені державою. Торгівля людьми завжди була тією сферою, де з найменшим ризиком можна було отримати надзвичайні прибутки. Такі прибутки створювали сприятливу економічну базу для подальшого розвитку злочинної діяльності даного виду, а також супутніх йому видів антигромадської та злочинної діяльності: проституції, розповсюдження матеріалів та виробів порнографічного змісту, у тому числі за участю неповнолітніх, викрадення людей, торгівлі органами та тканинами людини.

Разом із тим стан боротьби зі злочинами даного виду залишається незадовільним. Це зумовлено низкою причин, до яких належать недосконалість кримінального законодавства, що призводить до припинення кримінального переслідування або винесення виправдувальних вироків, та відсутність ефективної методики розслідування зазначених злочинів.

Проблему протидії торгівлі людьми активно досліджували такі вчені, як О. М. Бандурка, К. Б. Левченко, А. В. Орлеан, Б. В. Лизогуб, Н. О. Гуторова, О. М. Джужа тощо. Проте більшість досліджень стосуються економічно-юридичних методів боротьби з цим явищем, тоді як покращенню оперативно-розшукової діяльності під час розслідування такого роду злочинів приділено недостатньо уваги.

Мета нашого дослідження – дослідити методи протидії розслідуванню у справах з торгівлі людьми та запропонувати контрзаходи щодо нейтралізації такої протидії.

Безпосереднім об'єктом торгівлі людьми виступають суспільні відносини у сфері забезпечення особистої свободи людини. Додатковим об'єктом можуть виступати також відносини, що виникають у сфері забезпечення прав

людини на життя і здоров'я, її нормального розвитку та виховання, порядку перетину державного кордону України.

Особисту свободу людини як об'єкт злочинів, передбачених III розділом Особливої частини Кримінального кодексу України, слід визначити як стан людини, при якому вона має можливість вільно формувати волю до певної поведінки і висловлювати її зовні у вигляді правомірних актів поведінки, самостійно визначаючи і розпоряджаючись своєю долею [1].

Обмеження особистої свободи допускається тільки у випадках, межах і на підставі, прямо передбачених законом. Будь-які інші порушення права людини на особисту свободу розглядаються як правопорушення, а найбільш небезпечні з них – злочини, одним із яких і є торгівля людьми.

Слід зазначити, що у справах про торгівлю людьми однією з обставин, які обумовлюють наявність посягання на особисту свободу людини і, отже, підлягають доведенню, є вплив на потерпілого з боку особи, що вчиняє злочин, який має виражатися в застосуванні обману, фізичного чи психологічного примусу, використання залежного становища потерпілого. З урахуванням викладеного поняття експлуатації людини відповідно до ст. 149 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) можна визначити як систематичне привласнення результатів чужої праці, вчинене з використанням обману, зловживання довірою, насильства або погроз його застосування, використання залежного становища потерпілого.

Однією з особливостей розслідування кримінальних справ про торгівлю людьми є те, що суб'єктами протидії можуть бути не тільки особи, які вчинили злочин, але й самі жертви. Подібна протидія може виражатися в різних формах перешкоджання розслідуванню – від активних дій з приховування або знищення

слідів злочину, до таких пасивних форм, як відмова від подання заяви, ухилення під вигаданими приводами від надання показань проти торговців людьми або участі в інших слідчих діях, а також оперативно-розшукових заходах. Аналіз передумов надання протидії з боку потерпілого дозволяє виділити наступні типові причини, які спонукають жертв торгівлі людьми до подібної поведінки:

1) небажання розголошення відомостей, що ганьблять честь і гідність потерпілого, у тому числі про рід діяльності, якою йому доводилося займатися в процесі експлуатації. Особливо це стосується осіб, що займалися проституцією;

2) страх помсти з боку торговців людьми;

3) покірливість своїй долі, зовнішнім умовам і апатія до навколишньої дійсності;

4) життєві установки, несумісні з ідеєю співпраці з правоохоронними органами;

5) лояльне ставлення до торговців людьми;

6) вплив окремих психологічних факторів, у тому числі небажання ініціювання негативних спогадів про пережите;

7) бажання приховати від правоохоронних органів скоєні правопорушення, в тому числі злочини, до вчинення яких вони були схилені торговцями людьми. До таких правопорушень можуть бути віднесені: незаконний перетин державного кордону, використання свідомо підроблених документів, зайняття проституцією, зберігання (вживання) наркотичних речовин, порушення міграційного законодавства країни перебування або встановленого режиму проживання в ній.

З метою нейтралізації протидії, що чиниться жертвами торгівлі людьми, слідчому та оперативному співробітникові необхідно насамперед виявити його реальні причини. Це можна зробити в процесі попередньої бесіди з потерпілим, в ході якої під різними приводами повинно бути з'ясовано загальне ставлення до:

1) події, до якої він мав відношення,

2) діяльності, якою йому довелося займатися,

3) кожного з торговців людьми,

4) слідчого і правоохоронних органів в цілому.

З цією метою необхідно провести бесіду на кожну із зазначених тем, спостерігаючи при цьому за реакцією співрозмовника; з'ясувати його ставлення можна не тільки за змістом самої розмови, але і за зовнішніми ознаками, що відображають його внутрішній стан при розмові на ту чи іншу тему, зокрема: настрій, жести, інтонація голосу, міміка особи, стан мислення та мови, зовнішнє вираження емоцій (сльози,

стрес). Якщо при згадці про конкретних торговців людьми у потерпілого виникає психологічна реакція, яка однозначно вказує на негативне ставлення до конкретного торговця людьми (озлобленість, ненависть), це може означати, що жертва готова дати свідчення проти нього, однак, можливо, боїться або з недовірою ставиться до правоохоронних органів.

Важлива інформація для виявлення та усунення передумов розглянутого виду протидії може бути отримана в результаті вивчення особистості жертви торгівлі людьми, зокрема, таких її елементів, як загальні життєві установки, рід занять, спосіб життя, антисоціальні схильності і пристрасті, наявність судимості тощо.

У разі тактичної доцільності з метою ініціювання в потерпілого довірливого ставлення до слідчого можна залучати до попередньої розмови осіб, до яких він ставиться з довірою та повагою, передусім серед співробітників неурядових організацій, що надали йому психологічну або іншу допомогу, інших постраждалих, лояльних слідству, а в крайньому випадку – родичів або друзів. За посередництва цих осіб можлива зміна мотиваційних установок і позицій потерпілого, спрямування їх у бік, найбільш сприятливий для вирішення завдань кримінального судочинства. У разі тактичної доцільності при проведенні зазначеної попередньої бесіди також можна залучити психолога, бажано з осіб, які вже надавали постраждалому психологічну допомогу.

Важливим аспектом зміни ставлення потерпілого до особи, що проводить розслідування, є лінія поведінки самого слідчого. Встановленню довіри сприятиме шанобливе ставлення, почуття такту та співчуття до жертви.

У разі вчинення постраждалим протидії з причин лояльного ставлення до торговців людьми необхідно вжити заходів, спрямованих на зміну подібної позиції і формування негативного ставлення до зазначених осіб і вчиненого ними. З цією метою потерпілому можуть бути наведені свідчення окремих торговців людьми, інших потерпілих, свідків, відеозапис події злочину, що підкреслюють цинічність, жорстокість і безжалісність окремих торговців людьми до своїх жертв, роз'яснено, що правдивими свідченнями він може врятувати інших потенційних жертв від такої долі.

З метою нейтралізації протидії, здійснюваної з причин небажання розголошення відомостей, що ганьблять честь і гідність, зокрема, таких, як заняття проституцією, потерпілому має бути роз'яснено, що ця інформація стано-

вить таємницю його особистого життя, розголошення якої припустиме лише за його згодою, крім того, відповідно до ст. 20 Кримінально-процесуального кодексу (далі – КПК) України, розгляд справи в суді за його клопотанням може бути проведено в закритому режимі [2].

Протидія, заснована на страху перед торговцями людьми, може бути подолана за допомогою роз'яснення потерпілому можливості застосування щодо нього, його родичів або інших близьких йому осіб заходів безпеки, передбачених ст. 52-1 КПК України, а також Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [3].

Протидія, передумовами якої є бажання потерпілого приховати від правоохоронних органів вчинене ним правопорушення, може бути подолано роз'ясненням положень закону про можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 ККУ), що передбачає в тому числі його активне сприяння органам попереднього слідства у розкритті та розслідуванні злочину, вчиненого торговцями людьми.

Проте найбільшу складність викликає протидія, що здійснюється самими торговцями людьми. Щодо злочину, передбаченого ст. 149 ККУ, найпоширенішою формою протидії є кримінальне інсценування, в основі якого лежить дезінформаційна легенда, адресована суб'єктам кримінального переслідування та іншим особам, із метою введення їх в оману і прийняття ними не адекватних реальній ситуації та помилкових рішень, які, проте, відповідають інтересам інсценувальників [4, с. 244]. Існування великої кількості видів кримінальних інсценувань пов'язане з тим, що більшість факторів середовища, в якому здійснюється передбачений ст. 149 ККУ злочин, мають неперехресний і гласний характер (реклама, зв'язки, взаєморозрахунки тощо). Прийом інсценування може застосовуватися як для спотворення істинної сутності злочинної діяльності в цілому, так і окремих її елементів. Торгівля людьми в цілому може маскуватися під підприємницьку, благодійну чи інші правомірні види діяльності. З цією метою можуть створюватися як легальні, так і фіктивні юридичні особи, зареєстровані на необізнаних, підставних або мертвих осіб, а також із використанням втрачених або викрадених паспортів, чи можуть бути не зареєстрованими взагалі, тобто існувати тільки за підробленими документами. Такими фірмами вже на легальних підставах можуть відкриватися рахунки в банках, купуватися ліцензії

на право здійснення підприємницької діяльності певного виду або використовуватися підроблені бланки таких ліцензій. З метою здійснення злочинної діяльності подібні юридичні особи орендують офісні приміщення, розміщують рекламні оголошення в засобах масової інформації, наймають працівників, які, як правило, не обізнані зі злочинним характером діяльності фірми і мимоволі сприяють функціонуванню каналу торгівлі людьми.

З метою інсценування експлуатації людини під правомірні види діяльності (масаж, приватний танець тощо), продаж послуг експлуатованих осіб може здійснюватися при лазнях, саунах, масажних салонах, клубах, барах, ресторанах та інших розважальних закладах, а реклама подається зі змістом, який можна розуміти двозначно.

Прийом двозначного розуміння фраз, а також підміни термінів може застосовуватися торговцями людьми для інсценування змісту телефонних переговорів, електронного листування, з метою уникнути вживання слів і фраз, які могли б викрити їх злочинну діяльність.

Під правомірні інсценуються також і цілі, заявлені при проведенні безготівкових переказів грошових коштів та інших фінансових операцій у рамках взаєморозрахунків учасників каналів торгівлі людьми.

Різні прийоми інсценувань застосовуються і при вчиненні дій, спрямованих на отримання віз із метою перевезення потерпілих у країни призначення. Для отримання робочих або гостювих віз можуть використовуватися підроблені або фіктивні запрошення громадян, підприємств, установ та організацій держави призначення. З метою інсценування законності вивезення жертв також можуть використовуватися різні схеми з фіктивними шлюбами, усиновленнями, сурогатним материнством. Під час приховування слідів перетину торговцями людьми, а також їх жертвами українського кордону можуть використовуватися підроблені документи на вигадані імена.

Кримінальні інсценування можуть бути викриті шляхом встановлення обставин, ознак і слідів події, які за логікою речей мали виникнути з урахуванням відповідних умов події, але не виникли або повинні були бути відсутні, але на практиці мали місце. Фактично це суперечності між тим, що сталося насправді, і тим, що в результаті інсценування нібито мало місце, тобто постає нашому сприйняттю [5, с. 244].

Так, на наявність інсценування, пов'язаного з перетином торговцями людьми або їх жерт-

вами державного кордону за підробленими документами на вигадане ім'я, можуть вказувати наступні негативні обставини:

1) перебування зазначених осіб за межами України (на це може вказувати, наприклад, код країни телефонного номера, з якого або на який були дзвінки) при одночасному знаходженні чинних нормативних документів, що засвідчують їх особи, не при них, а наприклад, за місцем проживання, у родичів, знайомих, у паспортному столі тощо;

2) перебування зазначених осіб за межами України при одночасному непідтвердженні інформації про перетинання особами з їх паспортними даними державного кордону.

З метою викриття подібних інсценувань рекомендується пред'явити для впізнання фотографії зазначених осіб співробітникам прикордонних постів, через які вони імовірно, виїхали за кордон, а також представникам консульських служб, де вони імовірно могли отримати візу на вигадане ім'я. В окремих випадках інформація, що має значення для викриття інсценування, може бути отримана за результатами виїмки та огляду відеозаписів, зроблених системами відеоспостереження, встановленими в аеропортах і залізничних вокзалах в період часу, коли зазначені особи ймовірно могли там перебувати для виїзду за кордон.

Поряд з інсценуванням і приховуванням слідів злочину, торговцями людьми може бути застосований такий прийом протидії, як попереднє розроблення свідомо помилкової версії захисту на випадок кримінального переслідування. Він полягає в тому, що співучасниками злочинної діяльності розробляється така версія події, яка забезпечувала б відсутність у їх діях складу будь-якого злочину. Зазначений прийом може істотно знизити ефективність дії фактора раптовості при одночасному затриманні й допиту підозрюваних. З метою нейтралізації такої протидії може бути використана тактична комбінація, заснована на наукових даних, згідно з якими при попередньому узгодженні показань особи, що планують вчинення злочину, обумовлюють розроблювану легенду лише в загальних рисах, упускаючи при цьому безліч дрібних деталей. З урахуванням цього тактична комбінація може включати в себе:

1) допит підозрюваних з використанням тактичних прийомів деталізації показань, з прискоренням темпу постановки деталізуючих питань і отримання на них відповідей. Застосування такого прийому буде сприяти тому, що допиту-

ваний, не маючи можливості витратити багато часу на критичну оцінку своєї відповіді, почасти буде змушений говорити правду, а надані ним помилкові свідчення будуть менш обдумані, логічні і співвіднесені з розробленою легендою;

2) зіставлення деталізованих показань всіх підозрюваних один з одним. Вони будуть збігатися тільки в частині розробленої легенди. У той же час свідчення, які не були обумовлені ними раніше, матимуть суперечливий характер;

3) у разі тактичної доцільності можливе проведення перевірки показань на місці за участю раніше допитаних підозрюваних, у ході якої також доцільно використовувати тактичний прийом деталізації показань;

4) проведення додаткових допитів через кілька днів, із розрахунком на те, що до цього часу підозрювані вже забудуть окремі деталі даних ними раніше завідомо неправдивих показань, з подальшим повторним зіставленням цих показань;

5) проведення очних ставок.

Повторний допит і перевірку показань на місці доцільно проводити передусім за участю осіб, які поводитися невпевнено при наданні завідомо неправдивих показань, сумнівалися у правильності зайнятої ними позиції, раніше не судимих і найбільш схильних до співпраці зі слідством.

Після фіксації відповідей на деталізуючі питання і підписання протоколу допиту підозрюваним йому можуть бути пред'явлені раніше дані показання із вказівкою на наявність у них істотних суперечностей, а також свідчення інших обвинувачених, які суперечать їм. Даний тактичний прийом сприятиме формуванню впевненості у безглуздість зайнятої позиції. У разі надання правдивих показань обвинувачені повинні бути допитані також і за обставинами попереднього узгодження розробленої ними легенди. Надалі вказані свідчення у відповідній частині можуть бути пред'явлені іншим обвинуваченим з метою ініціювання в них аналогічної позиції.

Висновки. Торгівля людьми є серйозним злочином, спрямованим на обмеження свободи людини та експлуатації її із власною корисливою метою. Специфічність злочину передбачає наявність серйозної протидії його розслідуванню не лише з боку підозрюваних, але і з боку потерпілого. Для ефективної нейтралізації необхідно перш за все з'ясувати причини такої протидії, і лише після цього вживати відповідних контрзаходів.

Список використаної літератури

1. Кримінальний кодекс України : за станом на 9 лют. 2010 р. – Офіц. вид. – К. : Прав. єдність, 2010. – 152 с.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 18 січ. 2011 р. – Офіц. вид. – К. : Прав. єдність, 2011. – 199 с.
3. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : закон України від 23 груд. 1993 р. № 3782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 11. – Ст. 51.
4. Андреев С. В. К вопросу о понятии, содержании и видах криминальной инсценировки как предмета криминалистической дискуссии / С. В. Андреев, Л. В. Бертовский, В. А. Образцов // «Черные дыры» в российском законодательстве. – 2005. – № 2. – С. 241–254.
5. Драпкин Л. Я. Криминалистика / Л. Я. Драпкин, В. Н. Карагодин. – М. : Проспект, 2011. – 766 с.

Надійшла до редколегії 22.02.2012

БАБАКИН В. Н. НЕЙТРАЛИЗАЦИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ РАССЛЕДОВАНИЮ В ДЕЛАХ ПО ТОРГОВЛЕ ЛЮДЬМИ

Рассмотрены понятие преступления, предусмотренного ст. 149 Уголовного кодекса Украины, особенности противодействия со стороны субъектов преступления, а также приведен ряд методик, предназначенных для эффективной нейтрализации такого противодействия.

BAVAKIN V. NEUTRALIZATION OF COUNTERACTION TO INVESTIGATION IN THE CASES OF HUMAN TRAFFICKING

The notion of a crime under Art. 149 of the Criminal Code of Ukraine, the features of counteraction from the subjects of crime are reviewed, and also a number of techniques designed to effective neutralization of such counteraction are given.